

ความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทสังคมไทย*

THE BELIEF OF NAGA IN THAI SOCIETY

ณฐกร นพเคราะห์¹, จันทิมา เขียวแก้ว¹, ทิพย์พิรุณ พุมดวง^{2*}

Natthaorn Noppakor¹, Jantima Kheokao¹, Thippiroon Poomduang^{2*}

¹คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

¹Faculty of Communication Arts, University of the Thai Chamber of Commerce, Bangkok Thailand

²คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์ ภูเก็ต ประเทศไทย

²Faculty of Business Administration, Rajapruk University, Phuket, Thailand

*Corresponding author E-mail: thippiroon@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอ 1) ความหมายของความเชื่อ 2) ประเภทของความเชื่อในบริบทสังคมไทย 3) ความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทสังคมไทย และ 4) อิทธิพลของความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏเด่นชัดในประเทศไทย ข้อมูลที่ได้นำเสนอผ่านกระบวนการทบทวนวรรณกรรม จากรายงานการวิจัย บทความวิจัย บทความวิชาการ หนังสือ เอกสาร และการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค สรุปผลได้ว่า 1) ความเชื่อ หมายถึง การยึดมั่นว่าบางสิ่งเป็นความจริง แม้ว่าสิ่งนั้นจะสามารถพิสูจน์ได้หรือไม่สามารถพิสูจน์ได้ก็ตาม เมื่อมนุษย์เกิดความเชื่อในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะแสดงออกมาให้ปรากฏทางกายวาจา โดยมนุษย์แต่ละคนนั้นย่อมมีความเชื่อบางเรื่องเหมือนกัน และมีความเชื่อในบางเรื่องที่ไม่เหมือนกัน 2) ประเภทของความเชื่อในบริบทสังคมไทย จำแนกได้ 2 ประเภท ได้แก่ ความเชื่อที่สืบเนื่องจากศาสนา (ความเชื่อในวัฒนธรรมกระแสหลักสามารถพบได้ทั่วทั้งประเทศ) และความเชื่อพื้นบ้าน (ความเชื่อตามวัฒนธรรมแบบชาวบ้านสามารถพบได้เฉพาะในท้องถิ่นเท่านั้น) 3) ความเชื่อเรื่องพญานาคอยู่คู่กับสังคมไทยมายาวนาน โดยเฉพาะชาวลุ่มน้ำโขงที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก และมีการนับถือพญานาคซึ่งเชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์สามารถลดบันดาลสิ่งต่าง ๆ ได้ เปรียบเสมือนการนับถือศาสนาท้องถิ่น 4) อิทธิพลของความเชื่อเรื่องพญานาคนับเป็นตำนานที่ยิ่งใหญ่และทรงอิทธิพลต่อประเทศไทย สะท้อนความเชื่อนี้ผ่านงานศิลปะแขนงต่าง ๆ เช่น วรรณกรรมเรื่องอุรังคธาตุ นิทาน ประเพณีและเทศกาล เช่น ประเพณีไหลเรือไฟ และวิถีชีวิต เช่น การไถนาจะไม่ไถไปในทิศทางที่เชื่อว่าพญานาคหันหัวไป

คำสำคัญ: ความเชื่อ, พญานาค, บริบทสังคมไทย, วัฒนธรรม, ศาสนา

Abstract

This academic article aims to present 1) the meaning of belief, 2) the types of beliefs in Thai society, 3) the belief of Naga in Thai society, and 4) the influence of the belief of Naga that is evident in Thailand. The presented data was through a literature review process from research reports, research articles, academic articles, books, documents, and interviews with experts related to the belief in Naga. The results can be summarized to present as follows: 1) Belief means holding that something is true, even if it can be proven or unprovable. When human

beings believe in something, it will be expressed physically and verbally. Each human being has certain beliefs in common and some beliefs are not the same, 2) Types of beliefs in Thai society can be classified into 2 types: beliefs that are derived from religion (mainstream cultural beliefs can be found throughout the country) and folk beliefs (folk culture beliefs can only be found locally). 3) The belief in Naga has been with Thai society for a long time, especially among the people of the Mekong Basin who are Buddhism as the main religion and there is respect for the Naga, which is believed to have the power of miracles, able to inspire things, like the local religion, 4) Belief in Naga is considered a great myth and has an influence on Thailand that reflected this belief through various artworks, such as literature on the fairy tale of Uranghathat, traditions, and festivals such as the illuminated boat procession and ways of life such as plowing the fields will not plow in the direction of the Naga head.

Keywords: Belief, Naga, Thai society, Cultural, Religion

บทนำ

หากมองว่าทุกสิ่งบนโลกล้วนเป็นสิ่งสมมติ มนุษย์เราเป็นผู้ประกอบสร้างโลกแห่งความหมาย ซึ่งได้กลายมาเป็นโลกแห่งความจริง ตามมรดกทางความคิดของอิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) นักปรัชญาชาวเยอรมัน ญาณวิทยาที่มีลักษณะเป็นปรากฏการณ์นิยม (Phenomenalism) อาจทำให้เข้าใจเรื่องราวความเชื่อของมนุษย์ บางกลุ่มที่มีต่อพญานาคได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยไม่ต้องพยายามหาคำตอบว่าเรื่องราวดังกล่าวเป็นความจริงหรือไม่ ด้วยเหตุที่โลกทางกายภาพหรือโลกแห่งความเป็นจริงนั้น เป็นโลกที่ซับซ้อนห่างไกลเกินกว่าที่มนุษย์จะเข้าถึงได้ โลกนี้จะไม่มีความหมายของสิ่งใดเกิดขึ้นจนกว่ามนุษย์จะเรียนรู้โลกแห่งความจริงผ่านตัวกลาง จนเกิดเป็นประสบการณ์แล้วความหมายของสิ่งต่าง ๆ จึงเกิดขึ้น ตัวกลางที่กล่าวถึงนี้ หมายถึง สถาบันทางสังคมต่าง ๆ เช่น ครอบครัว โรงเรียน ศาสนา รัฐ สื่อมวลชน ฯลฯ ได้ทำหน้าที่ประกอบสร้างความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ต่าง ๆ วัตถุสิ่งของ แม้กระทั่งความฝัน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นความเป็นจริงที่ถูกประกอบสร้างขึ้นเป็นโลกทางสังคมหรือโลกแห่งสัญลักษณ์ อันเป็นโลกที่มนุษย์สามารถที่จะอธิบายให้ความหมายหรือรับรู้ความหมายได้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2560) เช่นเดียวกับเรื่องราวของพญานาคที่อาจเป็นความจริงของคนกลุ่มหนึ่ง ในขณะที่อาจจะเป็นสิ่งสมมติของคนอีกกลุ่มหนึ่งนั่นเอง

เรื่องราวของพญานาคปรากฏให้เห็นหลายพื้นที่ทั่วโลก โดยเฉพาะในแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังปรากฏเรื่องราวของพญานาคในพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาิกายเถรวาท (พระมหา คาวี สร้อยสาคร และไกรฤกษ์ ศิลาคม, 2559) เรื่องราวของพญานาคที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2559) เรื่องราวของพญานาคที่ปรากฏในตำนานผาแดงนางไอ่ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2559) เป็นต้น อย่างไรก็ตามเรื่องราวของพญานาคที่ปรากฏในทุกตำนานมักแฝงไปด้วยความลึกลับ ความศักดิ์สิทธิ์ มีเรื่องของ อิทธิปาฏิหาริย์มาเกี่ยวข้องอยู่เสมอ ทำให้ในประเทศไทยนั้นพญานาคได้รับการยกย่องให้เป็นเจ้าแห่งแม่น้ำโขง (จิตรกร เอมพันธ์, 2545) แสดงให้เห็นถึงการให้เกียรติและเชิดชูพญานาคดุจดั่งเทพเจ้าที่ปกครองอาณาเขตแม่น้ำโขง เนื่องจากผู้คนที่ย้ายอยู่บริเวณลุ่มน้ำโขงมีความเชื่อความศรัทธาต่อพญานาคมาอย่างยาวนานจนแทรกซึมอยู่ในสายเลือด ดังคำกล่าวของชาวลุ่มน้ำโขงที่ว่า “โขงขาดนาค ข้าวขาดฝน คนก็สิ้นใจ” (เอนก รักเงิน, 2555) ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นอีกหนึ่งในบรรดาความเชื่อพื้นฐานที่โดดเด่นของชาวลุ่มน้ำโขงซึ่งอาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยชาวลุ่มน้ำโขงเชื่อว่าพญานาคนั้นอยู่ในโลกใต้บาดาลอันศักดิ์สิทธิ์

สามารถบันดาลให้ฝนตกลงในทั้งจักรวาล ประกอบไปด้วย มหาสมุทร โลก และป่าหิมพานต์ พญานาคจึงมักปรากฏในสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะสัญลักษณ์ (จิตรกร เอ็มพันธ์, 2545)

ความเชื่อและความศรัทธาอย่างแรงกล้าของชาวลุ่มน้ำโขงทำให้เรื่องราวของพญานาคสะท้อนออกมาให้เห็นในเชิงประจักษ์จากจินตนาการของมนุษย์ ถ่ายทอดผ่านศิลปวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ เช่น สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม พิธีกรรม วรรณกรรม เป็นต้น (สุดารัตน์ อาคมะพันธ์ และ ปัทมาวดี ชาญสุวรรณ, 2562) อีกทั้งในห้วงเวลาปัจจุบันนี้เกิดกระแสพญานาคนิยม ก่อให้เกิดมุมมองที่หลากหลายขึ้นในสังคม มิใช่มองว่าเป็นเรื่องมลายแต่มองเป็นพลวัตความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับนาค ระหว่างวิถีชีวิตมนุษย์กับการอนุรักษ์ธรรมชาติผ่านสัญลักษณ์ในมิติของความเชื่อ (สุชาติ บุชัยชยานนท์, 2564) ทำให้แหล่งท่องเที่ยวที่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพญานาคมีผู้คนหลั่งไหลกันมาเยือนเพื่อเคารพบูชา บ้างมาขอพรให้ร่ำรวย มีโชคมีลาภ มีหน้าที่การงานที่ดี เช่น วัดโพธิ์ชัย พระธาตุบังพวน พระธาตุหล้าหนอง ในจังหวัดหนองคาย เป็นต้น (วัฒนพันธุ์ ครุฑะเสน, 2557) หากมองในมุมของการท่องเที่ยว ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ก่อให้เกิดผลดีกับเศรษฐกิจของชุมชนกระจายไปถึงเศรษฐกิจของภูมิภาคและประเทศ และยังสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ด้านการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยวโดยการนำเสนอเอกลักษณ์ของประเทศไทยและของแต่ละท้องถิ่นให้เป็นที่น่าสนใจในเวทีโลก ผ่านสื่อสร้างสรรค์และนวัตกรรมทางสื่อต่าง ๆ รวมทั้งการส่งเสริมการสื่อสารเรื่องราวอันเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละภูมิภาคและจังหวัดต่าง ๆ ผ่านการพัฒนาตราสินค้าและการสื่อสารเรื่องราวอย่างสร้างสรรค์ผ่านช่องทางการตลาดที่เป็นที่นิยมในกลุ่มเป้าหมาย (สำนักงานเลขาธิการของคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562)

จากข้อมูลข้างต้นชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีอิทธิพลต่อประเทศไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพื่อให้เข้าใจถึงความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทสังคมไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้เขียนจึงขอนำเสนอความหมายของความเชื่อ ประเภทของความเชื่อในบริบทสังคมไทย ความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทสังคมไทย และอิทธิพลของความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในประเทศไทย โดยข้อมูลที่ได้นำเสนอนั้นเกิดจากการทบทวนวรรณกรรมจากงานวิจัย บทความวิชาการ หนังสือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค รวมถึงการสัมภาษณ์จากผู้เชี่ยวชาญด้านความเชื่อเรื่องพญานาค จากนั้นจึงนำข้อมูลมาสังเคราะห์ตามแนวทางของจอห์น สก็อต (John Scott) ซึ่งประกอบด้วย (1) หลักความจริง (Authenticity) (2) หลักความถูกต้องน่าเชื่อถือ (Credibility) (3) หลักการเป็นตัวแทน (Representativeness) และ (4) หลักความหมาย (Meaning) (Scott, J., 2006)

นิยามความหมายของความเชื่อ

ความเชื่อเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์และถือว่าเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ ในสมัยโบราณกาลครั้งโลกยังไม่มีเทคโนโลยี ความเชื่อของมนุษย์ได้ก่อตัวขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ อาทิ ฝนตก พายุร้อง แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด อุทกภัย วาตภัย ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้มนุษย์เชื่ออย่างสนิทใจว่าเกิดจากอำนาจอิทธิฤทธิ์ของสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เช่น เทพเจ้า ภูต ผี ปีศาจ เป็นต้น และอยู่เหนืออำนาจการควบคุมของมนุษย์ด้วยกันเอง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาวิธีการวิงวอนต่ออำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นให้ลดบันดาลบางสิ่งเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับตนเอง ด้วยเหตุนี้ทำให้พิธีกรรม ประเพณี รวมทั้งศาสนาเกิดขึ้น (พระครูจิตรธรรมรัช, 2557) ด้านลักษณะความเชื่อของมนุษย์นั้นซาราห์ แท็กการ์ด (Sarah Taggart) ได้อธิบายไว้ว่า แม้ความเชื่อจะหยั่งรากในความเป็นจริง แต่ก็หล่อหลอมด้วยจินตนาการของมนุษย์เช่นกัน เขาว่าความเชื่อไว้ที่หัวใจของตัวตนบุคคล และความเข้าใจอยู่ที่ศูนย์กลางของความเป็นจริง (Taggart, S. R., 1994)

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้นิยามความหมายของความเชื่อไว้อย่างหลากหลาย โดยส่วนใหญ่แล้วมีความเห็นไปในทิศทางเดียวกัน สามารถกล่าวโดยสรุปได้ว่า ความเชื่อ หมายถึง ชุดของแนวคิดที่ยึดมั่นถ้อยมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็น

ความจริง โดยสิ่งนั้นจะมีตัวตนหรือไม่มีตัวตนก็ตาม จะสามารถพิสูจน์ได้หรือพิสูจน์ไม่ได้ก็ตาม เมื่อมนุษย์เกิดความเชื่อในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะแสดงออกมาให้ปรากฏทางกายวาจา โดยมนุษย์แต่ละคนนั้นย่อมมีความเชื่อบางเรื่องเหมือนกัน และมีความเชื่อในบางเรื่องที่ไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตามความเชื่อจะคงอยู่ในช่วงเวลาหนึ่ง ระบบความเชื่อจะคงอยู่ได้ยาวนานหากได้รับการสนับสนุนจากบริบททางสังคมที่ใหญ่ขึ้น (Borhek, J. & Curtis, R., 1975); (Rokeach, M. & Parker, S., 1970); (พระครูปริยัติสารการ, 2551)

ประเภทของความเชื่อในบริบทสังคมไทย

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) แห่งวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงนิพนธ์เรื่อง “พระพุทธศาสนากับสังคมไทยและเรื่องของความเชื่อ” โดยบทพระนิพนธ์ดังกล่าวตอนหนึ่งอธิบายความเชื่อของคนไทยไว้ดังนี้

“...อันความเชื่อของบุคคลนั้นย่อมเนื่องมาจากเหตุแวดล้อมภายนอกประกอบกับพื้นทางจิตและปรัชญาของแต่ละคน บางคนเชื่อทางปาฏิหาริย์ บางคนชอบทางลึกลับ บางคนชอบผู้สำเร็จ เมื่อมีใครมาแสดงปาฏิหาริย์เป็นต้น ให้ดูก็หลงเชื่อโดยไม่ได้ไตร่ตรองก่อน หลงเชื่อทีเดียว ความเชื่อของคนในปัจจุบันดูสับสนอยู่มาก เพราะคนเรานี้ ขาดหลักที่ยึดเหนี่ยวอันแน่นอนมั่นคงของจิตใจ จะลงความเห็นอย่างนี้ไม่ถูกนัก เพราะส่วนใหญ่มีพระรัตนตรัยเป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจอยู่ ในเรื่องปาฏิหาริย์เรื่องลึกลับต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน เมื่อห้ามความอยากรู้อยากเห็นไม่ได้ ก็ลองดูในทางสบายใจ ไม่ให้เกิดความเชื่อและปฏิบัติในทางที่เกิดทุกข์โทษ ฉะนั้นจึงถึงเวลาที่จะต้องใช้ความเชื่อด้วยปัญญา คือ มีเหตุผลชนิดตาเห็น หูได้ยิน ส่วนที่พันหุ้มพันตา พันประสพการณ์แบบปาฏิหาริย์จะต้องลดให้น้อยลง ทำศรัทธาในพระรัตนตรัย ในหลักธรรมของพระพุทธเจ้าให้มั่นคง จะไม่มีความผิดพลาด...” (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), 2550)

จากบทพระนิพนธ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้พระพุทธศาสนาจะเป็นศาสนาประจำชาติไทย โดยชาวไทยพุทธมีพระรัตนตรัยเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจแล้ว อย่างไรก็ตามชาวพุทธในสังคมไทยยังมีความเชื่อในเรื่องปาฏิหาริย์เป็นอย่างมาก ความเชื่อในเรื่องปาฏิหาริย์ของชาวยุคใหม่นั้นสอดคล้องกับแนวคิดของศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธงศรี นักวิชาการศาสนาและนักหนังสือพิมพ์ ผู้ได้รับการยกย่องให้เป็นราชบัณฑิตพิเศษคนแรกของแผ่นดิน ที่ได้แบ่งความเชื่อในเรื่องอำนาจปาฏิหาริย์เหนือธรรมชาติของคนไทยไว้มากถึง 11 ประเภท (เสฐียร พันธงศรี, 2521) นอกจากนี้ยังมีผู้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อในบริบทสังคมไทยไว้อย่างหลากหลาย แสดงการสังเคราะห์ประเภทของความเชื่อในบริบทสังคมไทยตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การสังเคราะห์ประเภทของความเชื่อในบริบทสังคมไทย

ประเภทของความเชื่อ	ที่มา						
	(คณัย ไชยโยธา, 2538)	(เสฐียร พันธงชัย, 2521)	(เสาวลักษณ์ อนันตศานต์ และสุภัทรา บุญปัญญาโรจน์, 2558)	(กิ่งแก้ว อัดถการ และธนรัชฎ์ ศรีสวัสดิ์, 2528)	(ภิญโญ จิตต์ธรรม, 2522)	(บุปผา ทวีสุข, 2520)	(ทัศนีย์ ทานตวนิช, 2523)
1. ความเชื่อในวิญญาณในธรรมชาติ	✓	✓	-	-	-	-	-
2. ความเชื่อในผีสิงเทวดาหรือวิญญาณนิยม	✓	✓	-	-	-	-	✓
3. ความเชื่อในการบูชาบรรพบุรุษ	✓	✓	-	-	-	-	-
4. ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์หรือพหุเทวนิยม	✓	-	-	-	-	-	-
5. ความเชื่อในพระเป็นเจ้าองค์หนึ่งของชนกลุ่มหนึ่ง/ อดิเทวนิยม	✓	-	-	-	-	-	-
6. ความเชื่อในพระเป็นเจ้าองค์เดียวหรือเอกเทวนิยม	✓	-	-	-	-	-	-
7. ความเชื่อในปัญญามนุษย์	✓	-	-	-	-	-	-
8. ความเชื่อในไสยศาสตร์/ เวทมนตร์ คาถา	-	✓	✓	-	✓	✓	✓
9. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง	-	✓	-	-	-	-	✓
10. ความเชื่อเรื่องพิภพใต้ดิน	-	✓	-	-	-	-	-
11. ความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ	-	✓	✓	-	✓	✓	✓
12. ความเชื่อเกี่ยวกับยากลางบ้าน	-	-	✓	-	✓	✓	✓
13. ความเชื่อเกี่ยวกับโชคกลาง/ มงคลและอัปมงคล	-	-	✓	-	✓	✓	✓
14. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ ยาม นิमित ฝัน	-	-	✓	-	✓	✓	✓
15. ความเชื่ออันเนื่องมาจากศาสนา	-	-	✓	✓	-	-	-
16. ความเชื่อลักษณะของคนและสัตว์	-	-	✓	-	-	-	✓
17. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี	-	-	✓	-	-	-	-
18. ความเชื่อเรื่องเคล็ดและการแก้เคล็ด	-	-	✓	-	-	✓	✓
19. ความเชื่อเกี่ยวกับนรก สวรรค์ชาติ ภพ/ การเกิดและการตาย	-	-	✓	-	-	✓	✓
20. ความเชื่อเกี่ยวกับเลขดี เลขร้าย วันดี วันร้าย	-	-	✓	-	-	-	✓
21. ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากินและอาชีพ	-	-	✓	-	-	✓	✓
22. ความเชื่อในข้อห้าม	-	✓	-	-	-	-	-
23. ความเชื่อในพิธีชำระตนให้บริสุทธิ์	-	✓	-	-	-	-	-
24. ความเชื่อในเรื่องสัตว์พิเศษ	-	✓	-	-	-	-	-
25. ความเชื่อในเรื่องธาตุ	-	✓	-	-	-	-	-
26. ความเชื่อเกี่ยวกับความกลัวหรือความไม่รู้	-	-	-	-	✓	-	-
27. ความเชื่อพื้นบ้าน	-	-	-	✓	-	-	-
28. ความเชื่อเบ็ดเตล็ด	-	-	-	-	-	✓	✓

จากการสังเคราะห์ข้างต้นพบว่าการแบ่งประเภทของความเชื่อในบริบทสังคมไทยไว้อย่างหลากหลายมากถึง 28 ประเภท อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาประเภทความเชื่อทั้งหมดจะพบว่าความเชื่อบางประเภทเป็นความเชื่อที่กระจายไปทั่วประเทศ ในขณะที่ความเชื่อบางประเภทเป็นเพียงความเชื่อภายในท้องถิ่นเท่านั้น เมื่อนำมา

พิจารณาเปรียบเทียบกับแนวคิดประเภทของความเชื่อตามโครงสร้างทางสังคมของ โรเบิร์ต เรดฟิลด์ (Robert Redfield) ที่เสนอว่าความเชื่อเมื่อพิจารณาตามโครงสร้างทางสังคมสามารถแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ 1) ความเชื่อตามวัฒนธรรมกระแสหลัก 2) ความเชื่อตามวัฒนธรรมแบบชาวบ้าน (Redfield, R., 1989) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของกึ่งแก้ว อรรถกร และธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์ ที่ได้จัดประเภทของความเชื่อในบริบทสังคมไทยไว้ 2 ประเภท ได้แก่ 1) ความเชื่อที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนาใหญ่ หรือศาสนาประจำชาติ เป็นความเชื่อที่มีเหตุผล และอธิบายสิ่งที่คนสงสัยได้อย่างแจ่มชัด และเป็นตัวกำหนดพิธีกรรม รวมทั้งวิถีชีวิตของคนในชาติ และ 2) ความเชื่อพื้นบ้าน เป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาตามประเพณี ตลอดจนถือปฏิบัติตามประเพณี ความเชื่อในสังคมไทยทั้งสองระดับ แตกต่างกันตรงที่ว่าความเชื่อที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนาหรือศาสนาประจำชาติเป็นความเชื่อที่มีเหตุผล และเป็นระบบ ส่วนความเชื่อพื้นบ้านเป็นความเชื่อที่ไม่สามารถหาเหตุผลมาอธิบายได้ อาจจะเป็นความเชื่อที่มีเหตุผลหรือไม่มีเหตุผลก็ได้และไม่เป็นระบบ (กึ่งแก้ว อรรถกร และธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์, 2528) และยังสอดคล้องกับแนวคิดของสแตนลีย์ เจยารายา ตัมเบียห์ (Stanley Jeyaraja Tambiah) นักมานุษยวิทยาทางสังคมและศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ชาวศรีลังกา ที่อธิบายถึงลักษณะของการนับถือพระพุทธศาสนาในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ว่า ประกอบด้วยสองส่วน ส่วนที่หนึ่งคือ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่บรรจุอยู่ในพระไตรปิฎก ส่วนที่สองคือ ปรัมปราคติอันว่าด้วยเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เรื่องเล่าอดีตชาติของพระพุทธเจ้าโดยบางส่วนปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก และบางส่วนเป็นเรื่องที่ดัดแปลงขึ้นมาใหม่และปรากฏในนิทานชาดก ในส่วนของปรัมปราคติดังกล่าวนี้เองที่สะท้อนถึง “จักรวาลวิทยา” ในทางศาสนา อันเป็นกรอบความคิดของพุทธศาสนิกชนในการอธิบายระเบียบของโลกทั้งหมด ทั้งในเชิงพื้นที่ เวลา วัตถุสิ่งของ การเคลื่อนไหว และปรากฏการณ์ต่าง ๆ รวมถึงการให้ความหมายของคุณค่าทางจริยธรรม (Tambiah, S. J., 1970)

จากข้อมูลข้างต้นทำให้สามารถทำการจัดกลุ่มของความเชื่อในบริบทสังคมไทยได้ 2 ประเภทใหญ่ ๆ โดยยึดตามแนวคิดโครงสร้างทางสังคมข้างต้น ได้แก่ 1) ความเชื่อที่สืบเนื่องจากศาสนา (ความเชื่อในวัฒนธรรมกระแสหลักสามารถพบได้ทั่วทั้งประเทศ) และ 2) ความเชื่อพื้นบ้าน (ความเชื่อตามวัฒนธรรมแบบชาวบ้านสามารถพบได้เฉพาะในท้องถิ่นเท่านั้น)

ความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทสังคมไทย

ในทางนิรุกติศาสตร์คำว่า “นาค” มีรากศัพท์มาจากภาษาฮินดูสแตนี เขียนว่า “Nag” ออกเสียงว่า “นัค” แปลว่า “ชาวเขา” ภาษาอัสสัม เขียนว่า “Naga” ออกเสียงว่า “นอค” แปลว่า “เปลือย” (จิตร ภูมิศักดิ์, 2562) ในขณะที่กรมส่งเสริมวัฒนธรรมให้ความหมายว่า “นาค” คือ งูใหญ่ที่มีหงอน อาศัยอยู่ในเมืองบาดาล และสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ได้ โดยนาคผู้เป็นใหญ่หรือเป็นหัวหน้าจะถูกเรียกว่า “พญานาค” หรือ “นาคราช” นาคเพศหญิงจะเรียกว่า “นาคี” ส่วนนาคผู้ชายจะเรียกว่า “นาคา” (ทัชชล เทพกำปนาท, 2564) ความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในสังคมไทยโดยภาพรวมเชื่อว่า พญานาคเป็นทวยหึ่งเทพที่มีอิทธิฤทธิ์ สามารถแปลงกายเป็นมนุษย์หรือสัตว์อื่นได้ตามสภาวะ เป็นสัญลักษณ์แห่งน้ำ และความอุดมสมบูรณ์ (วิเชียร นามการ, 2554) นอกจากนี้พญานาคยังเป็นสัตว์ที่ทำหน้าที่ในการรักษาและคุ้มครองพระพุทธศาสนา รวมถึงเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขงและเมืองหรือชุมชนสำคัญในดินแดนสองฝั่งแม่น้ำโขง เช่น หนองคำแสน หนองกระแสน หนองกก บึงโขงหลง คำชะโนด เป็นต้น (คำฟู พอลือชา, 2543)

ด้านลักษณะของพญานาค สามารถรวบรวมได้ 9 ลักษณะ ดังนี้ 1) มีหงอน 2) มีเกล็ด 3) มีหาง 4) มีลำตัวยาว 5) มีลักษณะคล้ายงูใหญ่ 6) มีลักษณะเป็นสัตว์กึ่งเทพ 7) มีลักษณะเป็นเทพ 8) มีลักษณะเป็นโอปปาติกะ 9) เปลี่ยนรูปร่างได้/จำแลงกายได้ ตัวอย่างการเล่าถึงลักษณะของพญานาคในหนังสือ “ตำนานพญานาค และคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล” กล่าวถึงลักษณะของพญานาค ไว้ดังนี้

“...พญานาคคือใหญ่มีหงอน มีพิษร้ายแรง นับว่าเป็นเทพ มีฤทธิ์มีเดช จะบันดาลให้ตัวเองอยู่ในรูปร่างอะไรก็ได้...” (โชติ ศรีสุวรรณ และเกริก ท่วมกลาง, 2560)

นอกจากนี้เหล่าพระอริยสงฆ์หลายรูปได้เล่าถึงลักษณะของพญานาคไว้มากมาย ตัวอย่างเช่น หลวงปู่ชอบ ฐานสโม แห่งวัดป่าสัมมานุสรณ์ บ้านโคกมน ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ได้เล่าถึงลักษณะพญานาคครั้งเมื่อวิเวกอยู่ตวยพระพุทธรูปที่รอย ไว้ว่า

“...พญานาคตัวนี้ เมื่อโผล่หัวขึ้นที่ทางจงกรมแล้วก็เอาหางพาดเข่าอีกลูกหนึ่งให้ท่านดู รู้สึกว่าตัวใหญ่มาก ท่านบอกว่า พญานาคตัวนี้มาแสดงตัวให้ท่านดูในลักษณะของพญานาคเต็มตัว คือมีหงอนสีแดง และมีแผงเหมือนกับของม้าเช่นนั้น ลำตัวใหญ่ยาว เกล็ดเป็นสีดำมันเลื่อม...” (สุริพันธ์ มณีวัต, 2552)

หลวงปู่คำคะนิง จุลมณี แห่งวัดถ้ำคูหาสวรรค์ ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ได้เล่าถึงลักษณะพญานาคครั้งเมื่อบุกเมืองพญานาค ไว้ว่า

“...พญานาคเป็นสิ่งมีชีวิตเร้นลับ เป็นกึ่งสัตว์เดรัจฉานและกึ่งเทพเจ้า มีมหิทธานุภาพมาก สามารถจำแลงกายเป็นชายหนุ่มละหญิงสาวสวยงามได้ ชอบทำบุญสร้างกุศลในพุทธศาสนา...” (สิทธิา เขตวัน, 2526)

ด้านกำเนิดของพญานาค สามารถรวบรวมได้ 2 หลักเกณฑ์ ดังนี้ 1) เกณฑ์ด้านสถานที่เกิด ได้แก่ เกิดในน้ำ และเกิดบนบก และ 2) เกณฑ์ด้านรูปแบบการเกิด ได้แก่ แบบโปปาทิกะ (เกิดแล้วโตทันที) แบบสังเสทชะ (เกิดจากเหงื่อไคล) แบบชลापุชะ (เกิดจากครรร) แบบอันทชะ (เกิดจากฟองไข่) ตัวอย่างการเล่าถึงกำเนิดของพญานาคโดยใช้เกณฑ์ด้านรูปแบบการเกิดปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ 17 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 9 สังยุตตนิกาย ขันธวรรค กล่าวถึงกำเนิดของพญานาคไว้ 4 รูปแบบ ดังนี้

“...พระนครสาวตถิ. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ‘ดูกรภิกษุทั้งหลายกำเนิดของนาค 4 จำพวกนี้ 4 จำพวกเป็นไฉน? คือ นาคที่เป็นอันทชะ เกิดในไข่ 1 นาคที่เป็นชลापุชะ เกิดในครรร 1 นาคที่เป็นสังเสทชะ เกิดในเหงื่อไคล 1 นาคที่เป็นโปปาทิกะ เกิดผุดขึ้น 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของนาค 4 จำพวกนี้แล....’” (ส.ช./9/518/271) (กรมการศาสนา, 2525)

ตัวอย่างการเล่าถึงกำเนิดของพญานาคโดยใช้เกณฑ์ด้านสถานที่เกิด ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงกำเนิดของพญานาคไว้ 2 สถานที่ดังนี้

“...นาคนั้นยังมี 2 สิ่ง สิ่งหนึ่งชื่อถลชะ สิ่งหนึ่งชื่อชลชะ นาคอันชื่อถลชะนั้น นกมิติดนได้แต่บนบกได้ แลในน้ำนั้นนกมิติดนมิได้ นาคอันชื่อชลชะนั้น นกมิติดนได้แต่ในน้ำ แลบนบกในนกมิติดนมิได้ ที่เขาเกิดที่เขาตายก็ดี ที่เขาอนกก็ดี ที่เขาสมาคมด้วยกันก็ดีที่เขาออกคราบเขาก็ดี แลในสถานทั้งนี้แล....” (พญาสิทธิ, 2526)

ด้านประเภทของพญานาค สามารถรวบรวมได้ 5 หลักเกณฑ์ ได้แก่ 1) แบ่งตามตระกูล ประกอบด้วย ตระกูลวิรูปักษ์ ตระกูลเอราปถ ตระกูลฉัพพยาปุตตะ ตระกูลกัณหาโคตรมะ 2) แบ่งตามเศียร ประกอบด้วย มี 1 เศียร มี 3 เศียร มี 5 เศียร มี 7 เศียร มี 9 เศียร มี 1,000 เศียร 3) แบ่งตามสี ประกอบด้วย สีรุ้ง สีดำ สีเขียว สี

ทอง 4) แบ่งตามความรุนแรงของพิษ ประกอบด้วย ปุติมุขะ (เน่า) ภูฏมุขะ (แข็งทื่อ) อัคคิมุขะ (ไหม้) สัตถมุขะ (ตายทันที) 5) แบ่งตามวิธีทำอันตราย ประกอบด้วย ภูฏวิสหยานาค (พิษชาน) ภูฏวิสหยานาค (พันพิษทางตา) ภูฏวิสหยานาค (ร่างกระทบ) อาตวิสหยานาค (ลมหายใจพิษ)

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกคุณนวรร นนท์คำวงศ์ ครูชำนาญการโรงเรียนนครพนมวิทยาคม และพรหมณัฐ ประกอบพิธีประจำจังหวัดนครพนม ที่ได้เล่าเรื่องประเภทของพญานาค ไว้ว่า

“...พญานาคมิตระกูลใหญ่ ๆ ทั้งหมดสี่ตระกูล วิรูปักษ์ ฉัพพาปุตตะ กัณหาโคตรมะ และเอราปถ ไม่นับรวมชนิดย่อย ๆ แต่ละประเภทที่เป็นบริวารของนาคราช อันนั้นเราไม่นับ หรือพญานาคาธิบัติ พญานาคเก้าเศียรอะไรนั้น สุดท้ายต้องอยู่ในสี่ตระกูลนี้เท่านั้น ต้องสังกัดในนี้ ก็คือ นาคสีรุ้ง นาคสีดำ นาคสีเขียว นาคสีทอง นาคสีเขียว ตระกูลใหญ่ที่สุดคือ ตระกูลวิรูปักษ์ อันมีท้าววิรูปักษ์เป็นใหญ่แห่งนาคทั้งปวงที่ดูแลรักษาทิศตะวันตก หรือเป็นหนึ่งในจุดโลกบาลทั้งสี่ เพราะว่าท่านเป็นประธาน นอกจากนั้นแล้วบริวารท่านก็มีมากมายกว่า 1,024 ชนิด คือรวมสัตว์เลื้อยคลานต่าง ๆ ทั้งหมด เช่น พวกไส้เดือน ...” (นวรร นนท์คำวงศ์, 2565)

ข้อมูลดังกล่าวยังสอดคล้องกับคำกล่าวของผู้เฒ่าผู้แก่ที่มักสอนลูกสอนหลานในเวลาที่เข้าป่าเข้าดงไปหาของป่า มักได้รับคำเตือนดังนี้

“...จะเข้าป่าให้สวดมนต์วิรูปักเข เข้านะลูกเอ๊ย พญานาคจะได้คุ้มครอง งูเงี้ยวเขี้ยวขอ จะได้ไม่ทำอันตราย...” (บริษัท อสมท จำกัด(มหาชน), 2564)

บทสวดดังกล่าวคือบท “ขันธะปริตตะคาถา” เนื้อหาของบทสวดดังกล่าวเมื่อพิจารณาแล้วพบว่า เป็นการแสดงความเคารพต่อพญานาค ทั้ง 4 สายตระกูลวงศ์ คือ วิรูปักษ์ เอราปถ ฉัพพาปุตตะและกัณหาโคตรมะ (อง.จตุกก./21/67/94) (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิตติยารวรลักษณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2470)

จากข้อมูลข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคอยู่คู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะชาวลุ่มน้ำโขงที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก และมีการนับถือพญานาคซึ่งเชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์สามารถดลบันดาลสิ่งต่าง ๆ ได้ เปรียบเสมือนการนับถือศาสนาท้องถิ่น หากพิจารณาตามข้อมูลข้างต้นจะพบว่าพญานาคมีความเกี่ยวพันกับพระพุทธศาสนา อย่างแนบแน่น โดยทำหน้าที่ปกปักรักษาพระพุทธศาสนา จึงมีชื่อเรื่องแปลกแต่อย่างใดที่คนไทยจะนับถือพญานาคและพระพุทธศาสนาควบคู่กันไป โดยพญานาคมีจริงหรือไม่ขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละบุคคล พญานาคมีลักษณะหรือมีอำนาจปาฏิหาริย์อย่างไรก็ขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละบุคคลเช่นกัน

อิทธิพลของความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในประเทศไทย

ตำนานพญานาคเป็นวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่และทรงอิทธิพลต่อชาวไทย จากการสำรวจสามารถรวบรวมอิทธิพลของความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในประเทศไทย ได้ 3 ด้าน คือ 1) ด้านศิลปะ โดยด้านศิลปะนั้นสามารถแบ่งออกเป็นแขนงย่อยได้ดังนี้ ประเภทวรรณกรรม เช่น อรุณธาดาจินตนา ประเภทจิตรกรรม เช่น ภาพพระโมคคัลลานะจำแลงกายเป็นพญานาคเพื่อปราบพระยานันโทปนันทนาคราช ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ กรุงเทพมหานคร ประเภทประติมากรรม เช่น ประติมากรรมองค์เหมือนพญานาค “องค์ปู่ไหลคำมา” ณ สวนสาธารณะกุดป่อง จังหวัดเลย ประเภทสถาปัตยกรรม เช่น คันทวยพญานาค วัดสิมนาโก จังหวัดกาฬสินธุ์ ประเภทดนตรีและนาฏกรรม เช่น การแสดงชุดพุทธรูปชวลีลานาคราช 2) ด้านประเพณีและเทศกาล เช่น ประเพณี

ไหลเรือไฟ เทศกาลบั้งไฟพญานาค เป็นต้น 3) ด้านวิถีชีวิต เช่น การไถนาจะไม่ไถไปในทิศทางที่เชื่อว่าพญานาคหันหัวไป สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน” พบว่าสังคมไทยนั้นนอกจากเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งน้ำ และความสมบูรณ์แล้ว นาคยังเป็นสัญลักษณ์ของความยิ่งใหญ่คู่ควรกับสถาบันอันสูงส่ง โดยความเชื่อเรื่องพญานาคมีอิทธิพลต่อสังคมไทยใน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านศิลปกรรม ด้านประเพณี ด้านไสยศาสตร์ ด้านศาสนา (วิเชียร นามการ, 2554) สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง “ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านการแสดงชุดพทุษฐบูชา ลีลานาคราช” ที่อธิบายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับนาคถูกแสดงออกผ่านการกระทำหลากหลายด้านไว้ดังนี้

“.....ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพญานาค ถูกแสดงออกผ่านการกระทำหลากหลายด้าน เช่น การแสดงออกถึงความสัมพันธ์ผ่านงานประติมากรรม จิตรกรรม นาฏกรรม และพิธีกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบวงสรวงพญานาค เพื่อเป็นการแสดงถึงการเคารพสักการะเพื่อให้เกิดแต่ความสุขอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะเรื่องของน้ำ อันเป็นปัจจัยสำคัญต่อชาวอีสานที่เป็นสังคมเกษตรกรรม ความผูกพันระหว่างคนกับพญานาคถูกถ่ายทอดผ่านงานประติมากรรม เช่น ประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏประติมากรรมพญานาคตาม โบสถ์ วิหาร ศาลาสนสถานต่าง ๆ อันแสดงถึงความเชื่อที่พญานาคเป็นผู้ดูแลปกป้องพระพุทธศาสนา อีกทั้งความผูกพันระหว่างพญานาคยังถูกถ่ายทอดผ่านงานจิตรกรรม เช่น ภาพจิตรกรรมในโบสถ์ วิหาร อันเป็นที่นิยมเกี่ยวกับจิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา.....” (ศราวดี ภูขมศรี, 2563)

จากข้อมูลข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าความเชื่อเรื่องพญานาคมีอิทธิพลต่อประเทศไทยหลากหลายด้าน แต่ที่ปรากฏชัดเจนสามารถจัดกลุ่มได้ดังนี้ 1) ด้านศิลปะ 2) ด้านประเพณีและเทศกาล 3) ด้านวิถีชีวิต

สรุป/ข้อเสนอแนะ

ความเชื่อคือการยึดมั่นว่าบางสิ่งเป็นความจริง แม้ว่าสิ่งนั้นจะสามารถพิสูจน์ได้หรือพิสูจน์ไม่ได้ก็ตาม โดยมนุษย์แต่ละคนนั้นย่อมมีความเชื่อบางเรื่องเหมือนกัน และมีความเชื่อในบางเรื่องที่ไม่เหมือนกัน ดังเช่นเรื่องราวของพญานาคที่ยังเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันอยู่ในสังคมถึงความมีอยู่จริง และยังสามารถหาบทสรุปได้อย่างชัดเจน แต่สิ่งที่ไม่สามารถปฏิเสธได้คือความเชื่อเรื่องพญานาคอยู่คู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะชาวลุ่มน้ำโขงที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก และมีการนับถือพญานาคเปรียบเสมือนการนับถือศาสนาท้องถิ่น ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคมีอิทธิพลต่อประเทศไทยทั้งในด้านศิลปะ ด้านประเพณีและเทศกาล และด้านวิถีชีวิต แม้ปัจจุบันจะเป็นยุคที่มีเทคโนโลยีที่ทันสมัย มนุษย์สามารถใช้วิทยาศาสตร์ในการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในทางกลับกันเรื่องราวของพญานาคกลับได้รับความสนใจจนเกิดเป็นกระแสพญานาคนิยม หากลองพิจารณาทั้ง 4 ประเด็นข้างต้นที่เป็นวัตถุประสงค์ของบทความวิชาการเรื่องนี้ให้ดีจะพบว่า การค้นหาคำตอบว่าพญานาคมีจริงหรือไม่? อาจมีใช้แนวทางที่สามารถทำให้เรื่องราวของพญานาคจางหายไปจากสังคมไทยตามเจตนารมณ์ของคนบางกลุ่ม หากเพียงคนในสังคมไทยหันมาพิจารณาและทำความเข้าใจใน “ความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทสังคมไทย” อย่างลึกซึ้ง และเปิดใจมองเรื่องราวระหว่างวิถีชีวิตมนุษย์กับการอนุรักษ์ธรรมชาติผ่านสัญลักษณ์ในมิติของความเชื่อเรื่องพญานาค อาจเป็นประโยชน์ต่อประเทศไทยมากกว่าหรือไม่?

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา. (2525). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับหลวง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมศาสนา.
กาญจนา แก้วเทพ. (2560). จากปรัชญาวิทยาศาสตร์สู่ปรัชญาสังคมศาสตร์และทฤษฎีนิเทศศาสตร์ในยุคสมัยปัจจุบัน. ใน คณะกรรมการกลุ่มปรับปรุงชุดวิชาปรัชญานิเทศศาสตร์และทฤษฎีการสื่อสาร

- (บรรณาธิการ). ประมวลสาระชุดวิชาปรัชญานิตยศาสตร์และทฤษฎีการสื่อสาร (หน้า 62-87). นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- กิ่งแก้ว อัดถากร และธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์. (2528). ความเชื่อ. ใน คณะกรรมการกลุ่มปรับปรุงชุดวิชาภาษาไทย 8 (บรรณาธิการ). เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย 8: คติชนวิทยาสำหรับครู (หน้า 659-727). นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- คำผุย พลลือชา. (2543). ความเชื่อเรื่องนาคในกระบวนการทำนาของชาวนาลาว: กรณีศึกษาชาวนาบ้านสีฐานใต้ อ.เมือง หาดทรายทอง จ.กำแพงนครเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2562). ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยควอลิตี้บุ๊กส์.
- จิตรกร เอ็มพันธ์. (2545). พญานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง: พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน. ใน วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2559). อรุณคันทน์ ตำนานพระธาตุทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ธรรมธารา, 2(1), 189-206.
- โชติ ศรีสุวรรณ และเกริก ท่วมกลาง. (2560). ตำนานพญานาค และคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สถาพรบุ๊คส์.
- ดนัย ไชยโยธา. (2538). ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ทัศชล เทพกำปนาท. (2564). เล่าสู่กันฟังเรื่องนาค-พญานาค. เรียกใช้เมื่อ 5 กันยายน 2564 จาก http://www.culture.go.th/culture_th/ewt_news.php?nid=5911
- ทัศนีย์ ทานตวนิช. (2523). คติชาวบ้าน. ใน รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน.
- นวธร นนท์คำวงศ์. (4 กรกฎาคม 2565). กำเนิดของพญานาค. (ณฐกร นพเคราะห์, ผู้สัมภาษณ์)
- บริษัท อสมท จำกัด(มหาชน). (2564). เคล็ดลับบูชาพญานาคจากคำสอนของบรรพบุรุษ. เรียกใช้เมื่อ 25 ธันวาคม 2564 จาก <https://www.mcot.net/view/OFuTvmp>
- บุปผา ทวีสุข. (2520). คติชนวิทยา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2559). ตำนานผาแดงนางไอ่. ใน วรรณกรรมพื้นบ้าน: มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ (หน้า 67). สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- พญาลิไทย. (2526). ไตรภูมิภิกษา หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ พระมหาธรรมราชาที่ 1 พญาลิไทย ฉบับตรวจชำระใหม่. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- พระครูจิตรธรรมรัช. (2557). ศึกษาความสัมพันธ์ความเชื่อเรื่องพิธีกรรมเจ้าแม่สองนางกับการส่งเสริมจริยธรรมทางสังคมของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงจังหวัดหนองคาย. ใน รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์.
- พระครูปริยัติสารการ. (2551). รูปแบบการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมความเชื่อพื้นฐานระหว่างพุทธพราหมณ์และผี ต่อความมั่นคงต่อสังคมอีสาน. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิตติยารวรลักษณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2470). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- พระมหาควี สร้อยสาคร และไกรฤกษ์ ศิลาคม. (2559). พินิจนาถในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์, 1(3), 81-90.

- ภิญโญ จิตต์ธรรม. (2522). ความเชื่อ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์.
- วัฒนพันธุ์ ครุฑเสน. (2557). ปรากฏการณ์บังไฟพญานาค :การสร้างนวัตกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จังหวัดหนองคาย นครหลวงเวียงจันทน์และแขวงบอลิคำไซ. วารสารวิชาการ Veridian E-Journal, 7(2), 1611-1626.
- วิเชียร นามการ. (2554). การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน. ใน วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศราวดี ภูษมศรี. (2563). ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านการแสดงชุดพุทธบูชา สีสานาคราช. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 12(1), 335-352.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2550). พระพุทธศาสนากับสังคมไทยและเองของความเชื่อ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- สำนักงานเลขาธิการของคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2562). ยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2561 - 2580. เรียกใช้เมื่อ 25 ธันวาคม 2564 จาก <https://dl.parliament.go.th/backoffice/viewer2300/web/viewer.php>
- สิทธิา เขตวัน. (2526). หลวงปู่คำคะนิง จุลมณี บุกเมืองพญานาค และท่องนรก. เรียกใช้เมื่อ 5 มกราคม 2565 จาก <https://shorturl.asia/4LrB>
- สุชาติ บุษย์ชยานนท์. (2564). พลวัตกระแสพญานาคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารวณัฏฐองแหกรพุทธศาสตร์ปริทรรศน์, 4(2), 43-61.
- สุภารัตน์ อาคมะพันธุ์ และ ปัทมาวดี ชาญสุวรรณ. (2562). การประดิษฐ์สร้างนาฏยประดิษฐ์จากคติความเชื่อเรื่องนาค ศรัทธานาคะ. วารสารช่อพะยอม, 30(2), 185-194.
- สุริพันธุ์ มณีวัต. (2552). ฐานสมโอบุชา ธรรมประวัติ ธรรมเทศนา ปฏิปทา พระเดชพระคุณ หลวงปู่ชอบ ฐานสโม. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพมหานคร: ชมรมพุทธศาสน์การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย.
- เสฐียร พันธงชี. (2521). ศาสนาโบราณ. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์ และสุภัทรา บุญปัญญาโรจน์. (2558). คติชนกับศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เอนก รักเงิน. (2555). นาค: สำนักร่วมทางสังคมของกลุ่มคนอาณานิคมบริเวณลุ่มน้ำโขง. วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, 4(2), 20-29.
- Borhek, J. & Curtis, R. (1975). A sociology of belief. New York: Wiley.
- Redfield, R. (1989). The little community and Peasant society and culture. (Reprint edition). Illinois: University of Chicago Press.
- Rokeach, M. & Parker, S. (1970). Values as social indicators of poverty and race relations in America. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 388(1), 97-111.
- Scott, J. (2006). Documentary Research. New York: SAGE Publications Ltd.
- Taggart, S. R. (1994). Living As If: Belief systems in mental health practice. New Jersey: Jossey-Bass.
- Tambiah, S. J. (1970). Buddhism and the spirit cults in north-east Thailand. Massachusetts: Cambridge University Press.